

УДК 911.3:30

Сікач К. Ю., асп.

Інститут географії НАН України

ПЕНІТЕНЦІАРНА СИСТЕМА УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА СУСПІЛЬСТВО І ЗЛОЧИННІСТЬ У РЕГІОНАХ

Ключові слова: пенітенціарна система, рецидивна злочинність, індекс пенітенціарного навантаження

Вступ. Постановка проблеми. У сучасній Україні спостерігається посилення впливу пенітенціарного фактору на рівень злочинності. У регіонах насичених пенітенціарними закладами, існує підвищена небезпека розбалансування міжособистісних відносин, зростання захворюваності на

Економічна та соціальна географія. – 2013. – вип. 2 (67)

соціальні хвороби, у тому числі на туберкульоз і ВІЛ/СНІД, росту соціальної напруженості, зростання рівня злочинності та правопорушуваності, зокрема рецидивної.

Пенітенціарну систему порівнюють з «кривим дзеркалом» суспільства, в ній гіпертрофовано відображуються всі існуючі у суспільстві проблеми. Межі між «тюремним» населенням та іншим суспільством нерідко розмиваються, і це призводить до розвитку громадських зв'язків між пенітенціарною системою та іншими частинами суспільства, до криміналізації повсякденного життя. Експансія кримінальної культури призводить до того, що деякі соціальні процеси асимілюють основи тюремної субкультури у різних сферах життя людей.

Саме тому пенітенціарна система та її територіальна структура стає одним з основних факторів правопорушуваності, причому навряд чи стримуючим, а все частіше стимулюючим. Всебічне дослідження її як фактору формування злочинності є необхідним для пом'якшення можливого впливу на суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимала кількість науковців досліджувала питання пенітенціарної системи та її впливу на правопорушуваність та її територіальні особливості. Однією з найбільш комплексних робіт слід вважати монографію Ягунова Д.В. «Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування», але вона носить суто кримінологічний характер та не враховує територіальні особливості пенітенціарної системи у зв'язку із розвитком злочинності. Зв'язок між розвитком злочинності та пенітенціарною системою розглядав у своїх дослідженнях російський кримінолог В. В. Лунеев. Спроби опрацювання саме територіального аспекту були зроблені О. Д. Бадовим у його дослідженнях злочинності в Росії, але не були деталізовані. Отже проблема впливу пенітенціарної системи на розвиток злочинності в Україні потребує більш детального аналізу, так як комплексні дослідження у цій тематиці відсутні.

Мета статті: дослідити територіальні особливості пенітенціарної системи та їх вплив на розвиток злочинності в Україні.

Згідно з метою сформульовано наступні **завдання**:

- розглянути особливості структури та функціонування пенітенціарної системи України;
- дослідити зв'язок пенітенціарної системи із розвитком злочинності;
- провести типізацію регіонів України в залежності від індексу пенітенціарного навантаження;
- запропонувати шляхи до зменшення негативного впливу пенітенціарного фактору.

Виклад основного матеріалу. *Пенітенціарну систему* держави можна визначити як систему органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських інституцій, об'єднаних на інтегрально-функціональних засадах навколо центрального органу пенітенціарного управління, на який покладено обов'язки з розробки та реалізації єдиної

державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, де всі органи та інституції взаємодіють у напрямі забезпечення безпеки суспільства шляхом ресоціалізації¹ осіб, які відбувають або відбували кримінальні покарання [7].

Державна пенітенціарна служба України складається з центрального апарату, 25 територіальних органів управління департаменту, 184 установ та допоміжних служб (навчальні заклади підрозділи кримінально-виконавчої інспекції та інше). Усього на початок 2011 року в установах пенітенціарної системи України утримувалося 154 тисячі осіб [6].

Спробуємо встановити взаємозв'язок між числом ув'язнених та рівнем злочинності у регіоні. Цей взаємозв'язок найбільше проявляється у промислових районах та районах з високою часткою міського населення України. Звільнившись, велика частка «вчорашніх» в'язнів спрямовується саме у великі міста. У найбільш пенітенціарно-навантажених (тобто регіонах з високою густотою пенітенціарних закладів) регіонах (Донецька, Луганська, Запорізька області) рівень злочинності значно вищий, ніж у сусідніх (Сумський, Полтавській, Кіровоградській областях).

У найбільш пенітенціарно-навантажених регіонах (Донецька, Луганська, Запорізька області) рівень злочинності значно вищий, ніж у сусідніх (Сумський, Полтавській, Кіровоградській областях). У 2011 році коефіцієнт кореляції Спірмена дорівнює 0,92. Така закономірність простежується і на районному рівні, а також у містах, де є пенітенціарні заклади.

Рисунок 1 ілюструє навантаження регіонів установами Державної пенітенціарної служби (ДПтС) України, де утримуються в'язні, а також кількість тюремного населення по відношенню до населення регіонів. Найбільша кількість установ знаходиться у густонаселених регіонах України (Запорізька, Луганська, Донецька, Дніпропетровська, Київська та інші області), тобто пенітенціарні заклади розташовані нерівномірно.

Показник відносної кількості ув'язнених за регіонами не є однаковим, спостерігаються значні диспропорції. Найбільшим він є у найбільш економічно розвинених областях, де переважає міське населення, саме там, у першу чергу, спрацьовує механізм перетворення пенітенціарної системи на фактор формування рецидивної злочинності. Вирівнювання показника відносної кількості ув'язнених – є одним з елементів зменшення негативного впливу функціонування ДПтС на суспільство, це стосується і районного рівня.

¹ Ресоціалізація – це свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві [7]

Пенітенціарна система України (станом на 01.01.2011 року)

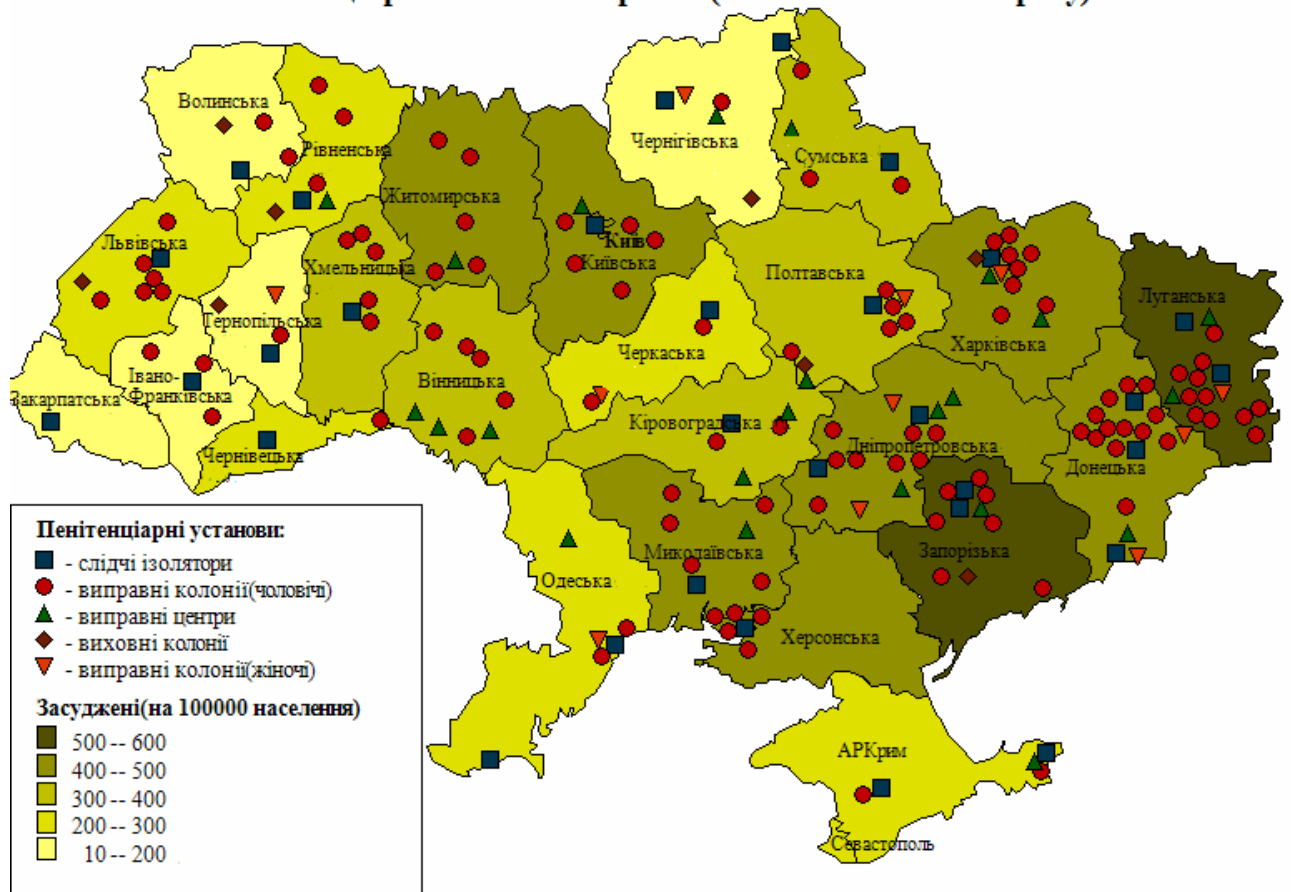


Рис. 1 – Розміщення установ пенітенціарної системи і кількість засуджених за регіонами України (укладено автором по [5,6])

Пенітенціарна система та принципи її діяльності є фактором формування злочинності, особливо якщо це рецидив². Хоча, не слід забувати, що пенітенціарна система має і позитивний вплив на суспільство, основними її функціями є виховна, охоронна, запобіжна, соціальна, працетерапевтична, зрештою і виробнича – адже в ній створюється і суспільно корисний продукт. Але рівень реалізації цих функцій є дуже різним та часто нижчим за необхідний. За період відсутності засудженого руйнуються суспільні зв'язки між ним та тією ланкою суспільної системи, до якої він входив. Саме тому значна частина «вчорашніх» в'язнів залишається поблизу тих установ де вони відбували покарання.

Проблема рецидивної злочинності завжди викликає підвищену увагу, оскільки її рівень свідчить про ефективність правоохоронної системи держави, про стан тенденції розвитку злочинності в цілому. Небезпідставно вважається, що рецидивісти є носіями кримінальної субкультури, становлять серцевину злочинного світу. У багатьох випадках відбувається маргіналізація особи, що вийшла із тюрми.

Частка рецидивних злочинців серед усіх засуджених 2011 р. склала 4994 особи (дані МВС України), усього ж виявлено 11301 осіб, що скоїли злочин, тобто 45%. А проводячи аналіз ув'язненого контингенту

² Рецидив злочину – здійснення кримінально карних дій особами котрі вже несли кримінальне покарання або піддавалися заходам, що його замінюють [4]

виявляється що майже 60% осіб, що відбувають покарання у 2010 р. були рецидивістами. Люди, що пройшли крізь пенітенціарну систему стають потенціальними зловмисниками. При кореляційному аналізі кількості засуджених та рецидивної злочинності за регіонами України коефіцієнт кореляції дорівнює 0,92 при порівнянні абсолютних показників (при порівнянні відносних – 0,75). Якщо взяти до уваги також відсоток рецидивних злочинів по відношенню до усіх інших, то він теж буде корелювати із абсолютною та відносною кількістю засуджених. Таким чином, простежується дія пенітенціарної системи, як одного з головних факторів формування злочинності у регіоні.

Отже пенітенціарний фактор займає важливе місце серед факторів формування правопорушуваності у регіоні. Ступень його впливу можна оцінити за допомогою індексу пенітенціарного навантаження, чим він більший, тим більшим є ступень його потенційного впливу на злочинність. Основними показниками за допомогою яких буде вираховуватися індекс пенітенціарного навантаження (далі ІПН) є: кількість пенітенціарних закладів у регіоні, кількість рецидивних злочинів на 100 тис. населення, кількість ув'язнених на 100 тисяч населення. Для визначення ІПН використаний метод лінійного масштабування, що часто використовують при визначенні якості життя [2]. Цей метод оснований на визначенні мінімальних та максимальних значень індикаторів. Завдяки обчисленням була проведена типізація регіонів України. Для вирахування індексу її рівня використаний метод лінійного масштабування, що часто вживається при обчисленні різних інтегральних індексів. Цей метод заснований на визначенні референтних точок (мінімальних та максимальних значень індикаторів) за формулою:

$$Y = (X - X_{\min}) / (X_{\max} - X_{\min}).$$

За цією формулою для кожного з регіонів України було вираховано Індекс навантаження закладами пенітенціарної системи, Індекс розповсюдження рецидивної злочинності, Індекс навантаження ув'язненими. Виходячи з отриманих даних далі ми вираховували загальний індекс пенітенціарного навантаження, він і дав змогу провести типізацію регіонів, за допомогою кластерного аналізу.

Три типи виділяються у першу чергу на основі сумарного ІПН: високий, середній і низький. Але у залежності від характеру прояву кожного із складових індексів у межах типів виділяються підтипи (рис.2.). Профіль характеру пенітенціарного навантаження, що є пелюстковою діаграмою, ілюструє різницю між підтипами ІПН:

1.3 високим рівнем:

1.а. Найвищі індекси складових пенітенціарної навантаження: Луганська, Запорізька;

1.б. Найвищий коефіцієнт рецидивної злочинності та сумарний, високі показники за кількістю ув'язнених та пенітенціарних установ: Донецька, Харківська, Дніпропетровська.

2.3 середнім рівнем:

2.а.Невелика кількість пенітенціарних закладів та засуджених, але високий рівень рецидивної злочинності: Миколаївська, Кіровоградська;

2.б.Небагато тюрем та ув'язнених, середній рівень рецидивної злочинності:

Черкаська, Вінницька, Київська, Полтавська, Сумська, Житомирська, Херсонська.

3.3 низьким рівнем:

3.1.Низький рівень індексів навантаження пенітенціарними закладами та ув'язненими, але трохи підвищена рецидивна злочинність: Хмельницька, Рівненська, Чернівецька, Львівська;

3.2. Рівномірно низькі індекси усіх складових ІПН: Волинська, АР Крим, Одеська, Тернопільська, Чернігівська;

3.3. Найнижчий рівень ІПН за всіма складовими: Закарпатська, Івано-Франківська.

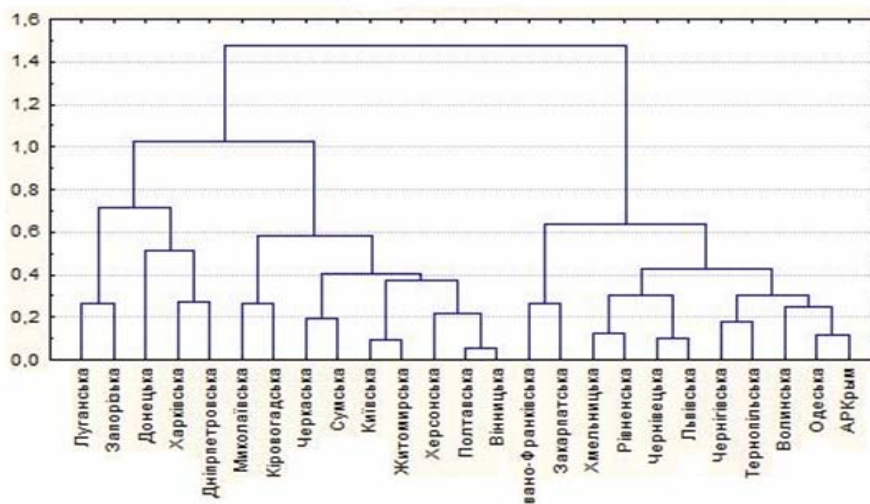


Рис. 2 – Дендрограма ієрархічної кластеризації регіонів України за ІПН (укладено автором за [1, 5, 6])

Для пом'якшення впливу пенітенціарного фактору необхідною умовою є вирівнювання ІПН за регіонами. Обов'язкової оптимізації потребує пенітенціарна система у регіонах з високим індексом пенітенціарного навантаження, а саме - модуляція системи установ пенітенціарної системи та підвищений контроль над рецидивістами.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Пенітенціарна система України, а саме її діяльність та структура не є досконалою. Насамперед, не до кінця виконується головна її функція: виправлення в'язнів і попередження рецидивної злочинності. Серед головних проблем пенітенціарної системи України, слід виділити наступні: висока чисельність засуджених; переповненість пенітенціарних установ, особливо слідчих ізоляторів; поганий стан будівель пенітенціарних установ та необхідність будівництва нових; обмеженість ресурсів для утримання пенітенціарних установ; застаріле кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавство; недостатнє використання мір покарання, не пов'язаних із позбавленням волі; труднощі у підборі та утриманні

кваліфікованих кадрів; відсутність відповідної зайнятості засуджених, та звільнених; низький рівень медичного обслуговування [4].

Усі ці проблеми у результаті формують головну – неефективну ре соціалізацію злочинців, що стає фактором перетворення головної функції пенітенціарної системи стримувати злочинність. Лише за умови комплексної перебудови інституту виконання покарань та вирішення проблем пенітенціарної системи, можлива зміна впливу системи закладів виконання покарань на формування злочинності, як у окремих регіонах так у всій державі.

Дія пенітенціарної системи як фактору формування злочинності має різні форми прояву. На загальнодержавному рівні на суспільство впливають у першу чергу самі принципи функціонування системи, а на локальному - вже наявність установ ДПтС. Сьогоднішні умови позбавлення волі активізують процеси переміщення агресії і соціальних негараздів на оточуючих. Відповідна концентрація пенітенціарних установ у південно-східних областях України не сприяє формуванню нормальної соціальної ситуації там, саме через загрозу з боку колишніх ув'язнених.

Пенітенціарна політика повинна бути частиною загальнодержавної соціальної політики, а пов'язанні з виконанням покарань проблеми важливі для всього суспільства. Процес ресоціалізації засуджених повинен стати і в Україні частиною правового, соціального і політичного життя.

Розв'язання проблеми зростання злочинності одними лише силовими засобами неможливе, є економічно і соціально збитковим. На порядку денному – пошук нових шляхів «повернення» контингенту колишніх засуджених до суспільного життя.

Список літератури

1. Злочинність в Україні: Стат. збірник / відповід. за випуск І. Калачова. – К. : Державна служба статистики України, 2011р. – 117 с. 2. *Зубаревич Н. В.* Социальное развитие регионов России в переходный период : автореф. дисс. на соиск. уч. степени д-ра геогр. наук : 25.00.24 / Зубаревич Наталия Васильевна ; МГУ им. М.В. Ломоносова. – М, 2003. – 43 с. 3. Кримінально-виконавчий кодекс України [електронний ресурс] // Кодекс України від 11 липня 2003 р. №1129-IV. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws> 4. *Мельниченко О. А.* Ресоціалізація в'язнів як складова державної пенітенціарної політики. / О. А. Мельниченко, С. С. Дипко // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – №2 (40). – С. 56-65. 5. Перелік найменувань органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів і навчальних закладів, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України: затверджено наказ Державної пенітенціарної служби України від 01.11.2011 № 480 (у редакції наказу Державної пенітенціарної служби України від 25.01.2012 № 30): Внутрішні документи ДПтС України. 6. Статистика системи покарань [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrprison.org.ua> 7. *Ягунов Д. В.* Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування / Д. В. Ягунов. – Одеса : Фелікс, 2011. – 440 с.

Сікач К. Ю. Пенітенціарна система України як фактор впливу на суспільство і злочинність в регіонах.

У статі досліджена пенітенціарна система як фактор впливу на розвиток та розповсюдження злочинності. Розглянуто її територіальну структуру. У залежності від характеру дії пенітенціарного фактору створено типізацію регіонів України.

Ключові слова: пенітенціарна система, рецидивна злочинність, індекс пенітенціарного навантаження.

Сикач К. Ю. Пенитенциарная система Украины как фактор влияния на общество и преступность в регионах.

В статье исследована пенитенциарная система как фактор влияния на развитие и распространение преступлений. Рассмотрена её территориальная структура. В зависимости от характера действия пенитенциарного фактора создана типизация регионов Украины.

Ключевые слова: пенитенциарная система, рецидивная преступность, индекс пенитенциарной нагрузки.

Sikach K. Y. Prison system of Ukraine as a factor of the affecting for community and crime in the regions.

In the article has been studied the prison system as a factor of influence on the development and distribution crime. Its territorial structure was considered. Depending on the nature of the action of the penitentiary factor were established the typing of Ukraine regions.

Key words: prison system, recidivism, prison load index.

Надійшла до редколегії 15.02.2013